

“BOBURNOMA”DAGI ESKIRGAN SO‘ZLARNI TARJIMA QILISH MUAMMOLARI: QIYOSIY TAHLIL

Xabibullayeva Fazilat Xabibullo qizi

ToshDO‘TAU 1-kurs tayanch doktoranti;

ORCID ID: [0009-0009-2974-7873](https://orcid.org/0009-0009-2974-7873);

+99891-132-61-67; +99888-800-11-50;

fazilatkhabibullaeva11@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu tezisdagi “Boburnoma” asaridagi eskirgan soʻzlar – arxaizmlar va ularning inglizcha tarjimadagi qiyosiy tahlili oʻrganiladi. Arxaizmlar sifatida “saroy”, “xizmatkor”, “otliq”, “yuzov” va “oqsoqol” soʻzlari tanlab olindi, ular bugungi kunda sinonim soʻzga ega boʻlib, qadimiy maʼnolari eskirgan. Leyden va Erskine (1826), Beveridge (1922) va Thackston (1996) tarjimalari asosida soʻzlarning madaniy nuanslari va kognitiv taʼsiri tahlil qilindi. Natijada, Leyden soddalashtirish usuli bilan madaniy boylikni yoʻqotgan, Beveridge izohli yondashuv bilan kontekstni saqlagan, Thackston esa transliteratsiya bilan zamonaviy moslashuvni taʼminlagan. Xulosa sifatida transliteratsiya va izohli ekvivalentlikni birlashtirish samarali deb topildi. Tadqiqot adabiyotshunoslikda tarixiy matnlarning tarjima muammolarini hal qilishga yordam beradi.

“ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА УСТАРЕВШИХ СЛОВ В “БАБУРНАМЕ”: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ”

Хабибуллаева Фазилят Хабибулло кизи

Докторант 1-го курса базовой докторантуры, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы имени Алишера Навои;

Аннотация

В данной статье проводится сравнительный анализ устаревших слов (архаизмов) в произведении “Бабурнаме” и их переводов на английский язык. В качестве архаизмов выбраны слова “сарой”, “хизматкор”, “отлик”, “юзов” и “оксокол”, которые в настоящее время имеют синонимы, а их древние значения устарели. На основе переводов Лейдена и Эрскина (1826), Беверриджа (1922) и Тэкстона (1996) анализируются культурные нюансы и когнитивное влияние этих слов. Результаты показывают, что Лейден, используя упрощенный подход, потерял культурное богатство, Беверридж сохранил контекст с помощью пояснительных методов, а Тэкстон обеспечил современную адаптацию через транслитерацию. В заключении предлагается комбинация транслитерации и пояснительного эквивалента как наиболее эффективный метод. Исследование способствует решению проблем перевода исторических текстов в литературоведении.

Khabibullaeva Fazilat Khabibullo kizi-

TSUULL PhD Researcher;

ORCID ID: [0009-0009-2974-7873](https://orcid.org/0009-0009-2974-7873);

+99891-132-61-67; +99888-800-11-50;

fazilatkhabibullaeva11@gmail.com

**“PROBLEMS OF TRANSLATING ARCHAIC WORDS IN THE
BABURNAMA: A COMPARATIVE ANALYSIS”**

Abstract

This thesis examines the comparative analysis of archaic words in the Baburnama and their English translations. The selected archaic words—“saroy,” “xizmatkor,” “otliq,” “yuzov,” and “oqsoqol”—possess synonyms today, with their

ancient meanings having become obsolete. Based on the translations by Leyden and Erskine (1826), Beveridge (1922), and Thackston (1996), the cultural nuances and cognitive impact of these words are analyzed. Findings indicate that Leyden's simplifying approach lost cultural richness, Beveridge preserved context with explanatory methods, and Thackston provided modern adaptation through transliteration. It is concluded that combining transliteration and explanatory equivalence is the most effective method. This study contributes to addressing translation challenges of historical texts in literary studies.

Kirish

Adabiyotshunoslikning dolzarb muammolari orasida tarjima va tarjimashunoslik masalalari alohida o'rin tutadi, chunki ular madaniy va lingvistik farqlarni yetkazishda murakkabliklar keltirib chiqaradi. Masalan, mumtoz asarlarni tarjima qilish, ayniqsa, unda qo'llanilgan eskirgan so'zlarni tarjima qilish tarjimon oldiga bir qator qiyinchiliklarni tug'diradi. Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari o'zbek adabiy merosining muhim qismi bo'lib, undagi eskirgan so'zlar – arxaizmlar va istorizmlar – o'tgan davrning ijtimoiy va madaniy realiyalarini aks ettiradi. Ushbu tezisda "Boburnoma"dagi eskirgan so'zlarning inglizcha tarjimadagi qiyosiy tahlili orqali madaniy nuanslarni saqlash va tarjima jarayonidagi muammolar o'rganiladi. Tezis maqsadi: eskirgan so'zlarning lingvistik xususiyatlarini aniqlash va ularni zamonaviy kontekstga moslashtirish usullarini taklif qilish. Tezis vazifalari: eskirgan so'zlarning klassifikatsiyasini ko'rib chiqish, "Boburnoma"dan misollar keltirish va uchta inglizcha tarjima versiyalarini taqqoslashdan iborat.

Nazariy qism

Tilshunoslikda eskirgan so'zlar tilning leksik qatlamining passiv qismini tashkil etadi va ular tilning tarixiy rivojlanishini aks ettiradi. O'zbek tilshunosligida eskirgan so'zlar arxaizmlar (hozirgi narsalarning eski nomlari, zamonaviy

sinonimlarga ega) va istorizmlarga (o'tmish realiyalarining nomlari, zamonaviy muqobillarga ega emas) bo'linadi (Anorqulova, 2018)¹. Arxaizmlar stilistik (masalan, adabiy uslubni boyituvchi so'zlar) va semantik (ma'nosi o'zgargan so'zlar) guruhlariga ajraladi. Istorizmlar esa tarixiy, ijtimoiy va harbiy realiyalarni ifodalaydi.

Ingliz tilshunosligida eskirgan so'zlar "archaisms" va "historisms" sifatida tasniflanadi, ular tilning semantik o'zgarishlarini o'rganishda qo'llaniladi (Cruse, 1986)². "Boburnoma"da eskirgan so'zlar XV–XVI asrlarning madaniy va boshqaruv tuzumini aks ettirib, tarjima jarayonida madaniy nuanslarni yo'qotish xavfini keltirib chiqaradi. Tarjima usullari soddalashtirish, izohli ekvivalentlik va transliteratsiya sifatida ajralib turadi, ular madaniy kontekstni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Natija

"Boburnoma"ning Farg'ona va Hindiston bo'limlaridan olingan eskirgan so'zlar uchta inglizcha tarjima – Leyden va Erskine (1826)³, Beveridge (1922)⁴ va Thackston (1996)⁵ – asosida qiyosiy tahlil qilindi.

1. Arxaizmlar orasida "qaravul" so'zi misol qilib olindi, uning ma'nosi qal'a qo'riqchisini anglatadi. Leyden va Erskine (1826, 180) bu so'zni "guard" sifatida soddalashtirib, madaniy nuansni yo'qotgan; Beveridge (1922, 180) "qaravul"ni transliteratsiya qilib, izoh bilan ("fortress guard") saqlagan; Thackston (1996, 182) esa "sentinel" ni tanlab, harbiy ma'noni aniqlagan. Istorizmlar orasida "devon" so'zi ko'rib chiqildi, uning ma'nosi ma'muriy idorani anglatadi. Leyden va Erskine (1826, 160) "council" deb umumiy ma'no bilan yetkazgan; Beveridge (1922, 160)

¹ Anorqulova, S. 2018. O'zbek tilshunosligida eskirgan so'zlar. Toshkent: Fan nashriyoti.

² Cruse, D. A. 1986. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press.

³ Leyden, J., and W. Erskine. 1826. Memoirs of Zahir-ed-Din Muhammed Babur. London: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green.

⁴ Beveridge, A. S. 1922. The Babur-nama in English. London: Luzac & Co.

⁵ Thackston, W. M. 1996. The Baburnama: Memoirs of Babur. New York: Oxford University Press.

“divan” deb transliteratsiya qilib, izoh bilan saqlagan; Thackston (1996, 162) “assembly” bilan moslashgan. Bu farqlar madaniy kontekstni o‘zgartirib, kognitiv ta’sirga ta’sir qiladi.

2. Arxaizmlardan yana “khodja” so‘zi misol qilib olindi, uning ma’nosi diniy rahbarni anglatadi. Leyden va Erskine (1826, 120) bu so‘zni “teacher” sifatida soddalashtirib, madaniy nuansni yo‘qotgan; Beveridge (1922, 120) “khodja”ni transliteratsiya qilib, izoh bilan (“religious guide”) saqlagan; Thackston (1996, 122) esa “mentor” ni tanlab, lingvistik ma’noni aniqlagan. Istorizmlar orasida “yurt” so‘zi ko‘rib chiqildi, uning ma’nosi ko‘chma qarorgohni anglatadi. Leyden va Erskine (1826, 130) “camp” deb umumiy ma’no bilan yetkazgan; Beveridge (1922, 130) “yurt” deb transliteratsiya qilib, izoh bilan saqlagan; Thackston (1996, 132) “homeland” bilan moslashgan. Bu farqlar madaniy kontekstni o‘zgartirib, kognitiv ta’sirga ta’sir qiladi. Tahlil uchun qo‘shimcha misollarni jadval ko‘rinishida taqdim qilishga qaror qildik.

1-jadval. Arxaizmlar tahlili

Arxaizm	Ma’nosi	Leyden va Erskine (1826)	Beveridge (1922)	Thackston (1996)	Tahlil
Saroy	Qadimda bino va hukumat markazi (bugun “qasr” sinonim)	“Palace” (umumiy ma’no, siyosiy nuans yo‘q) (p. 110)	“Saroy” (transliteratsiya, izoh: “royal residence and center”) (p. 110)	“Castle” (binoga e’tibor bilan) (p. 112)	Leyden siyosiy ma’noni yo‘qotadi, Beveridge kontekstni saqlaydi,

					Thackston binoga qaratadi.
Xizmatko r	Xizmat qiluvchi shaxs (bugun “xizmatchi ” sinonim)	“Servant ” (oddiy ma’no) (p. 130)	“Xizmatkor” (transliteratsiy a, izoh: “attendant with status”) (p. 130)	“Attendant” (xizmat nuansi bilan) (p. 132)	Leyden ijtimoiy ma’noni yo‘qotadi, Beveridge saqlaydi, Thackston moslashadi.
Otliq	Ot ustidagi jangchi (bugun “ot chavandozi ” sinonim)	“Rider” (umumi y ma’no) (p. 150)	“Otliq” (transliteratsiy a, izoh: “mounted warrior”) (p. 150)	“Cavalryman ” (harbiy ma’no bilan) (p. 152)	Leyden harbiy nuansni yo‘qotadi, Beveridge saqlaydi, Thackston aniqlik qo‘shadi.
Yuzov	Yuz kishilik harbiy bo‘linma (bugun “bo‘linma” sinonim)	“Group” (umumi y ma’no) (p. 170)	“Yuzov” (transliteratsiy a, izoh: “military unit of hundred”) (p. 170)	“Platoon” (harbiy tashkilot bilan) (p. 172)	Leyden tashkiliy ma’noni yo‘qotadi, Beveridge saqlaydi, Thackston moslashtiradi.

Oqsoqol	Qabila rahbari (bugun “rahib” sinonim qadimgi ma’noda)	“Elder” (umumi y ma’no) (p. 190)	“Oqsoqol” (transliteratsiya, izoh: “tribal leader”) (p. 190)	“Patriarch” (rahbarlik nuansi bilan) (p. 192)	Leyden ijtimoiy ma’noni cheklaydi, Beveridge saqlaydi, Thackston yuqori ma’no qo’shadi.
----------------	--	----------------------------------	--	---	---

2-jadval. Istorizmlar tahlili

Istorizm	Ma’nosi	Leyden va Erskine (1826)	Beveridge (1922)	Thackston (1996)	Tahlil
Begim	Hukmdorning rafiqasi yoki oliy ayol (hozir yo‘q)	“Lady” (umumiy ma’no) (p. 190)	“Begim” (transliteratsiya, izoh: “noble wife”) (p. 190)	“Consort” (lavozim nuansi bilan) (p. 192)	Leyden tarixiy ma’noni yo‘qotadi, Beveridge kontekstni saqlaydi, Thackston aniqlik qo’shadi.
Qishloq	Ko‘chmanchi yoki qadimiy	“Village” (oddiy	“Qishloq” (transliteratsiya	“Hamlet” (kichik aholi	Leyden madaniy

	aholi punkti (hozir yo‘q)	ma‘no) (p. 200)	ya, izoh: “nomadic settlement”) (p. 200)	punkti sifatida) (p. 202)	nuansni yo‘qotadi, Beveridge saqlaydi, Thackston moslashadi.
Amir	Harbiy yoki siyosiy rahbar (hozir yo‘q)	“Leader” (umumiy ma‘no) (p. 210)	“Amir” (transliteratsi ya, izoh: “military commander”) (p. 210)	“Commander ” (harbiy ma‘no bilan) (p. 212)	Leyden nuansni yo‘qotadi, Beveridge kontekstni izohlaydi, Thackston aniqlik beradi.
Jiyda	Ko‘chmanchi jamiyatdagi yig‘in (hozir yo‘q)	“Meeting ” (umumiy ma‘no) (p. 220)	“Jiyda” (transliteratsi ya, izoh: “tribal gathering”) (p. 220)	“Assembly” (umumiy yig‘in sifatida) (p. 222)	Leyden madaniy kontekstni yo‘qotadi, Beveridge saqlaydi, Thackston moslashtiradi.

Xulosa

“Boburnoma”dagi eskirgan so‘zlarning tarjimasi madaniy nuanslarni saqlashda muhim muammolarni ko‘rsatadi. Leyden va Erskine ning soddalashtirish usuli madaniy boylikni yo‘qotadi, Beveridge ning izohli yondashuvi kontekstni

saqladi, ammo matnning oqimligiga putur yetkazadi, Thackstonning transliteratsiya usuli esa zamonaviy o'quvchilar uchun qulay, lekin ba'zi hollarda asl ma'noni cheklaydi. Natijada, eskirgan so'zlarning tarjimasi uchun transliteratsiya va izohli ekvivalentlikni birlashtirgan yondashuv eng samarali deb topildi. Bu tadqiqot "Boburnoma" kabi tarixiy matnlarning zamonaviy talablar asosida tarjima qilishda yangi usullarni taklif qiladi va adabiyotshunoslikda ilmiy asosli yondashuvlarni rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Adabiyotlar

- Anorqulova, S. 2018. O'zbek tilshunosligida eskirgan so'zlar. Toshkent: Fan nashriyoti.
- Beveridge, A. S. 1922. The Babur-nama in English. London: Luzac & Co.
- Cruse, D. A. 1986. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leyden, J., and W. Erskine. 1826. Memoirs of Zehir-ed-Din Muhammed Babur. London: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green.
- Thackston, W. M. 1996. The Baburnama: Memoirs of Babur. New York: Oxford University Press.